

บทที่ ๓

ธรรมสังคีตของทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุน ในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

๓.๑ ทศบารมีในฐานะเป็นพุทธการกธรรม

ในรัตนังคกมนกัณฑ์ คัมภีร์พุทธวงศ์แห่งขุททกนิกาย กล่าวถึงพระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก เป็นผู้ฉลาดในสมาธิและฌาน ถึงความบริบูรณ์ด้วยปัญญา ได้ทูลถามพระศาสดาผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกว่า

ข้าแต่พระมหาวิระ เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน อภินิหารของพระองค์เป็นเช่นไร ข้าแต่พระวิระเจ้า พระองค์ทรงปรารถนา พระโพธิญาณอันสูงสุดในกาลไร

ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ และอธิษฐานเป็นเช่นไร เมตตาและอุเบกขาเป็นเช่นไร

ข้าแต่พระมหาวิระผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก บารมี ๑๐ เป็นอย่างไร อุปบารมี ๑๐ เต็มได้อย่างไร และปรมัตตบารมี ๑๐ เต็มได้อย่างไร

เพราะทรงอธิษฐานกรรมอะไร เป็นอธิบดีได้อย่างไร มีบารมีได้อย่างไร นักปราชญ์เป็นเช่นไร ในโลก

เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาเป็นเช่นไร พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธการกธรรม (ธรรมที่กระทำความเป็นพระพุทธเจ้า) ให้บริบูรณ์สิ้นเชิงได้อย่างไร^๑

จากข้อความที่พระสารีบุตรกราบทูลถามพระพุทธเจ้าข้างต้นจะเห็นได้ว่า ทศบารมีเป็นพุทธการกธรรม คือธรรมที่กระทำความเป็นพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา ซึ่งมี ๓ ขั้นคือบารมี อุปบารมี และปรมัตตบารมี รวมเรียกว่า “บารมี ๓๐ ทັศ”

พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงพยากรณ์ได้ทรงยกพระอดีตชาติของพระองค์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อสุเมธในกรุงอมรวิที สัมสมทรัพย์ไว้หลายโกฏิ มีทรัพย์สมบัติและธัญญาหารมากมาย มีดำริว่า คนเราเกิดมามีความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นธรรมดา จึงควรจักแสวงหาพระนิพพานที่ไม่แก่ ไม่ตาย เป็นแดนเกษม

^๑ ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๗๕-๗๗/๕๖๖.

ครั้งเราคิดอย่างนี้แล้ว ได้ให้ทรัพย์หลายร้อยโกฏิแก่คนมีที่พึ่งและไม่มีที่พึ่ง แล้วเข้าไปยังภูเขาคิหมพานต์

ในที่ที่ไม่ไกลจากภูเขาคิหมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อธรรมิกะ เราสร้างอาศรมอย่างดี สร้างบรรณศาลาอย่างดีไว้...

เมื่อเราบรรลุถึงความสำเร็จ

มีความชำนาญในศาสนาอย่างนี้แล้ว

พระชินเจ้าพระนามว่าทีปังกร ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว^๒

มีข้อที่น่าสังเกตและพิจารณาก็คือว่า จากกรณีตัวอย่างของพราหมณ์ชื่อสุเมธ ซึ่งภายหลังออกบวชเป็นสุเมธดาบส ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าทีปังกร เมื่อ ๔ อสงไขยกาล ๑๐๐,๐๐๐ กัปล่วงแล้ว ว่า

เธอทั้งหลาย จงดูขุณฺโณดาบสผู้มีตบะแก่กล้า ในกัปอันประมาณมิได้ นับจากกัปนี้ไป เขาจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก...

ท่านจงเพ็ญความเพียรให้มั่นคง อย่าถอยกลับ จงก้าวไปข้างหน้าเถิด แม้เราทั้งหลาย ก็รู้ความเพียรนั้นอย่างแจ่มแจ้งว่า ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน^๓

เมื่อสุเมธดาบสได้รับคำพยากรณ์เช่นนี้แล้วก็ได้คิดอย่างนี้ ในกาลนั้นว่า “เอาเถิด เราจักค้นหาพุทธการกธรรมจากสิบทิศ คือข้างนี้ๆ เบื้องบน เบื้องล่าง ตลอดทั้งธรรมชาติ”...

ครั้งนั้น เมื่อเราค้นหาอยู่ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ซึ่งเป็นทางใหญ่ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า

ท่านจงยึดทานบารมีข้อที่ ๑ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ ท่านต้องบำเพ็ญทานบารมีเถิด^๔

ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นศีลบารมีเป็นข้อที่ ๒...

ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นเนกขัมมะบารมีเป็นข้อที่ ๓...

ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นปัญญาบารมีเป็นข้อที่ ๔...

^๒ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๗-๓๕/๕๗๑-๕๗๑.

^๓ ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๖๑-๑๐๗/๕๗๕-๕๘๑.

^๔ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑๕/๕๘๓.

^๕ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๖๖-๑๑๗/๕๘๓.

^๖ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๒๑/๕๘๓.

^๗ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๓๑/๕๘๔.

^๘ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๓๑/๕๘๔.

ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นวิริยบารมีเป็นข้อที่ ๕...^๙
 ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นขันติบารมีเป็นข้อที่ ๖...^{๑๐}
 ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นสัจจบารมีเป็นข้อที่ ๗...^{๑๑}
 ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นอธิษฐานบารมีเป็นข้อที่ ๘...^{๑๒}
 ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นเมตตาบารมีเป็นข้อที่ ๙...^{๑๓}
 ครั้งนั้นเมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐...^{๑๔}

นอกจากนั้น สุเมธดาบสได้เตือนตนเองว่า

ธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ มีอยู่ในโลกเพียงเท่านี้ นอกจากนี้ ยิ่งกว่านั้นไม่มี
 ทำนองตั้งมั่นอยู่ในธรรมนั้นเกิด^{๑๕}

บารมี ๑๐ เป็นพุทธการกธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงบำเพ็ญอย่าง
 ครบถ้วนมาก่อนการตรัสรู้ มีข้อยืนยันว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ก็ได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการมาแล้วฉันใด
 ท่านผู้มีความเพียรอันยิ่งใหญ่

ขอท่านจงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการฉันนั้น เหมือนกันเกิด^{๑๖}

ครั้งนั้น สุเมธดาบสนั้น อันทวยเทพและหมู่มนุษย์เหล่านั้นชมเชยสรรเสริญแล้ว
 สมาทานธรรม ๑๐ ประการ (บารมี ๑๐) เมื่อจะบำเพ็ญธรรมเหล่านั้นให้บริบูรณ์ จึงเข้าไป
 ยังป่าใหญ่^{๑๗}

พระโคตมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 เริ่มแต่เมื่อเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส สมัยพระที่ปังกรพุกุฏเจ้า^{๑๘} เมื่อเสวยพระชาติ

^๙ ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๓๖/๕๘๕.

^{๑๐} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๔๑/๕๘๖.

^{๑๑} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๔๖/๕๘๖.

^{๑๒} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๕๑/๕๘๗.

^{๑๓} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๕๖/๕๘๗.

^{๑๔} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๖๑/๕๘๘.

^{๑๕} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๖๕/๕๘๘.

^{๑๖} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๘๑/๕๙๐-๕๙๑.

^{๑๗} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๘๗/๕๙๑.

^{๑๘} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๕๙๓.

เป็นพระเจ้าวิธิตาวิ ทรงได้รับพยากรณ์จากพระโกณฑัญญพุทธเจ้า^{๑๙} เมื่อเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อสุรุจิ ได้รับพยากรณ์จากพระมังคลพุทธเจ้า^{๒๐} เมื่อเสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่ออตุละ ได้รับพยากรณ์จากพระสมณพุทธเจ้า^{๒๑} เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่ออติเทพ ได้รับพยากรณ์จากพระเสวตพุทธเจ้า^{๒๒}

ในเสวตพุทธรวงค์นี้ อติเทพพราหมณ์ได้ว่าฟังว่า

เราได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธรเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้ว ก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ได้อธิษฐานจิตเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป

แม้กระนั้น เราระลึกถึงพุทธานุภาพธรรมนั้นแล้ว เพิ่มพูนให้เจริญขึ้นด้วยหวังว่า “เราจักนำมาซึ่งธรรมนั้น อันเป็นธรรมที่เราปรารถนาอย่างยิ่ง”^{๒๓}

อนึ่ง เมื่อพระโคตมพุทธเจ้า เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อสุชาตะ ก็ได้รับพยากรณ์จากพระโสภิตพุทธเจ้า^{๒๔} เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นยักษ์ ก็ได้รับพยากรณ์จากพระอินมัทสสีพุทธเจ้า^{๒๕} เมื่อเสวยพระชาติเป็นราชสีห์ ได้รับพยากรณ์จากพระปทุมพุทธเจ้า^{๒๖} เมื่อเสวยพระชาติเป็นชฎิล ได้รับพยากรณ์จากพระนารทพุทธเจ้า^{๒๗} เมื่อเสวยพระชาติเป็นชฎิล ชื่อว่ารัฏฐิยะ ได้รับพยากรณ์จากพระปทุมุตตรพุทธเจ้า^{๒๘} เมื่อเสวยพระชาติเป็นมาณพชื่ออตุตตระ ได้รับพยากรณ์จากพระสุเมธพุทธเจ้า^{๒๙} เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ได้รับพยากรณ์จากพระสุชาตพุทธเจ้า^{๓๐}

^{๑๙} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๙/๕๙๗.

^{๒๐} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๐/๕๐๒.

^{๒๑} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๕/๖๐๘.

^{๒๒} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๐/๖๑๔.

^{๒๓} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๔-๑๕/๕๑๖.

^{๒๔} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๖๑๙.

^{๒๕} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๖๒๕.

^{๒๖} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๐/๖๒๙.

^{๒๗} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๓/๓๕.

^{๒๘} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๖๔๐.

^{๒๙} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๖๔๖.

^{๓๐} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๖๕๑.

มีข้อน่าสังเกตว่า เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในสมัยของพระสุชาตพุทธเจ้านี้ ครั้นทรงได้รับพยากรณ์แล้ว ได้ทรงอธิษฐานจิตเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป ครั้นเสด็จออกบรรพชาอุปสมบทแล้ว “เราได้เล่าเรียนพระสูตรและพระวินัยอันเป็น นวัคคัตถุศาสน์ทั้งปวงแล้ว ช่วยประกาศศาสนาของพระชินเจ้าให้รุ่งเรือง” ^{๓๑}

ในพระชาติต่อ ๆ มา เมื่อเสวยพระชาติเป็นมาณพชื่อ กัสสปะ ได้รับพยากรณ์จาก พระปิยทัสสีพุทธเจ้า ^{๓๒} เมื่อเสวยพระชาติเป็นชฎิลชื่อ สุลิมะ ได้รับพยากรณ์จากพระอรรถทัสสี พุทธเจ้า ^{๓๓} เมื่อเสวยพระชาติเป็นท้าวสักกเทวราช ได้รับพยากรณ์จากพระธัมมทัสสีพุทธเจ้า ^{๓๔} เมื่อเสวยพระชาติเป็นดาบสชื่อ มังกละ ได้รับพยากรณ์จากพระสิทธัตถพุทธเจ้า ^{๓๕} เมื่อ เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่า สุชาตะ ทรงได้รับพยากรณ์จากพระติสสพุทธเจ้า ^{๓๖} เมื่อ เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ พระนามว่า วิชิตะ ทรงได้รับพยากรณ์จากพระปุลสพุทธเจ้า ^{๓๗}

เมื่อเสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่อ อุตละ ได้รับพยากรณ์จากพระวิปัสสิพุทธเจ้า ^{๓๘} เมื่อเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ พระนามว่า อรินทะ ทรงได้รับพยากรณ์จากพระสิริพุทธเจ้า ^{๓๙} เมื่อเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ พระนามว่า สุทัสสนะ ทรงได้รับพยากรณ์จากพระเวสสภูพุทธ เจ้า ^{๔๐} เมื่อเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ พระนามว่า เขมะ ทรงได้รับพยากรณ์จากพระกกุสันธพุทธ เจ้า ^{๔๑} เมื่อเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ พระนามว่า ปัพพตะ ทรงได้รับพยากรณ์จากพระโกนาคมน พุทธเจ้า ^{๔๒} และสุดท้ายเมื่อเสวยพระชาติเป็นมาณพชื่อ โชติปาละ ได้รับพยากรณ์จากพระกัสสป พุทธเจ้า ^{๔๓}

^{๓๑} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๘/๖๕๓.

^{๓๒} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๙/๖๕๗.

^{๓๓} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๙/๖๖๑.

^{๓๔} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๙/๖๖๖.

^{๓๕} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๘/๖๗๑.

^{๓๖} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๙/๖๗๖.

^{๓๗} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๘/๖๘๑.

^{๓๘} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๖.

^{๓๙} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๙/๖๙๑.

^{๔๐} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๐/๖๙๖.

^{๔๑} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๘/๗๐๒.

^{๔๒} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๙/๗๐๕.

^{๔๓} ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๐/๗๑๒.

โดยสรุปก็คือ ผู้จะบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์นั้น จะต้องมีโอกาสได้พบเห็น พระพุทธเจ้า มีจิตเลื่อมใส ได้ถวายทานหรือกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์บริวาร มีอธิษฐานในดวงจิตมุ่งหวังจะได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเช่น พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ๆ ครั้นได้กระทำการแล้ว ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าแล้ว คิด ค้นหาวิธี อันพึงปฏิบัติจนคิดได้บารมีแต่ละข้อลำดับ ๑-๑๐ แล้วอธิษฐานมั่นเพื่อบำเพ็ญจิตให้ บริบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงถือว่าเป็นการบำเพ็ญพุทธการกธรรมคือธรรมที่ทำให้ความเป็นพระพุทธเจ้า ดังเช่นตัวอย่างของพระโคตมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เริ่มแต่เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นสุเมธ ดาบส ได้รับพยากรณ์จากพระที่ปึงกรพุทธเจ้า และบำเพ็ญทศบารมีต่าง ๆ เป็นเวลานานถึง ๔ อสงไขยกัป ๑๐๐,๐๐๐ กัป กว่าจะได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้า แม้พระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ ทั้งในอดีตและอนาคตก็ต้องทรงบำเพ็ญพุทธการกธรรม คือทศบารมีเช่นเดียวกัน

๓.๒ ธรรมสังคีของทศบารมีในฐานะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ธรรมสังคีของทศบารมีหมายถึงความประกอบพร้อมแห่งทศบารมีซึ่งจะเป็นปัจจัย เกื้อหนุนต่อการตรัสรู้ จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งมิได้ สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน สโมธานกถาแห่งจรียาปิฎกตอนทำว่า

บารมีที่เกินกว่า ๑๐ ไม่มี และบารมีที่หย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มี เรามำเพ็ญบารมีทุกอย่าง ไม่ยิ่งไม่หย่อน เป็นบารมี ๑๐ ประการฉะนั้นแล^{๔๔}

อนึ่ง ในทำยธัญชยวรรค มหาโลมหังสจรียา พระผู้มีพระภาคเจ้ายังได้ตรัสสรุปว่า ได้เสวยทุกข์และสมบัติมากมายหลายอย่าง เราได้ให้ทานที่ควรให้ บำเพ็ญศีลโดยหา เศษมิได้ ถึงเนกขัมมบารมีแล้ว จึงบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด

เราสอบถามบัณฑิตทั้งหลาย ทำความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ ถึงขั้นดิบารมีแล้ว จึงบรรลุ สัมโพธิญาณอันสูงสุด

เรากระทำอธิษฐานอย่างมั่นคง ตามรักษาสัจจวาจา ถึงเมตตาบารมีแล้ว จึงบรรลุ สัมโพธิญาณอันสูงสุด

เราเป็นผู้มีจิตเสมอในลาภและความเสื่อมลาภ ในยศและความเสื่อมยศ ในความนับ ถือและการดูหมิ่นทั้งปวงแล้ว จึงบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด^{๔๕}

^{๔๔} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๘.

^{๔๕} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๕.

๓.๒.๑ การบำเพ็ญทศบารมีตามคัมภีร์ชาดก

ชาดกเป็นคัมภีร์หนึ่งใน ๑๕ คัมภีร์ของขุททกนิกายคัมภีร์ชาดกแบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ เป็นปฐมภาคหรือภาค ๑ แบ่งออกเป็น ๑๗ นิบาต คือตั้งแต่ เอกกนิบาตถึงเตตรสกนิบาต เรียงลำดับ ๑-๑๓ ต่อจากนั้นเป็นภิกษุณิกนิบาต วิสตินิบาต ติงสตินิบาต และจิตตาลีสนิบาต แต่ละนิบาตแบ่งเป็นวรรค แต่ละวรรคมีชาดก ซึ่งส่วนใหญ่วรรคละ ๑๐ ชาดก (ยกเว้นอัทฒวรรคที่ ๓ แห่งปัญจกนิบาต คันธารวรรคที่ ๒ แห่ง สัตตกนิบาตมี ๑๑ ชาดก นวกนิบาตมี ๑๒ ชาดก ทสกนิบาตมี ๑๖ ชาดก เอกาทสกนิบาตมี ๙ ชาดก ปกิณณกนิบาตมี ๑๓ ชาดก วิสตินิบาตมี ๑๔ ชาดก, และจิตตาลีสนิบาตมี ๕ ชาดก รวมทั้งสิ้น ๑๗ นิบาต รวม ๔๒ วรรค (นิบาตที่ ๘-๑๗ ไม่มีวรรค) มีชาดกรวมทั้งสิ้น ๕๒๕ ชาดก

ส่วนในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ คือภาค ๒ ท่านจัดนิบาตตามจำนวนของคาถา ต่อจากพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ คือ ปัญญาสนิบาตมี ๓ ชาดก สัญญินิบาต มี ๒ ชาดก, สัตตตตินิบาต ๒ ชาดก, อสิตินิบาต มี ๕ ชาดก และมหานิบาต มี ๑๐ ชาดก รวมทั้งสิ้น ๒๒ ชาดก เมื่อนับรวมชาดกที่มีมาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ และเล่มที่ ๒๘ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๕๔๗ ชาดก

ในอรรถกถาจริยาปิฎก^{๔๖} ได้จัดชาดกเรื่องต่าง ๆ ที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีลงในการมีทั้ง ๓๐ ทศ มีนับโดยสังเขปดังนี้

๑. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญทานบารมี

๑.๑ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทานบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิริราช ทรงบริจาคพระเนตรเป็นทาน ต่อมากลับได้พระเนตรทิพย์ด้วยอำนาจสังขะ และทรงแนะนำให้ประชาชนยินดีในการบริจาคทาน^{๔๗}

๑.๒ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทานอุปบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทรงประสูติในวันที่พระราชบิดาทรงทำประทักษิณพระนคร และพระราชมารดากำลังเสด็จชมร้านตลาด จึงทรงได้นามว่า เวสสันดร พระองค์ทรงพอพระทัยในการบริจาคทานโดยที่สุดแม้ร่างกายและชีวิตก็ทรงพอพระทัยที่จะบริจาคให้เป็นทานได้ เมื่อพระเวสสันดรขึ้นครองราชสมบัติแล้วได้บริจาคพญาช้างปัจจัยนาครให้แก่พราหมณ์ ๘ คนที่มาทูลขอ ทำให้ชาวเมืองโกรธแค้นจึงรวมตัวกันขับไล่ให้ไปอยู่ที่เขาวงกต แต่ก่อนที่จะเสด็จไปก็ทรงบริจาคสัตตตถกมหาทาน แม้ในขณะที่กำลังเสด็จออกจากพระนครก็มีผู้มาขอราชรถพร้อมทั้งม้าทรง พระองค์ก็ทรงบริจาคให้เป็นทานอีก พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรี พระโอรส และพระธิดา ดำเนินด้วยพระบาทผ่านเมืองเจตราชไปถือเพศเป็นฤๅษีอยู่ ณ บรรณศาลาที่เขาวงกต เสวยผลหมากรากไม้เป็นอาหารเวลาผ่านไป ๗ เดือนพราหมณ์ขอทานชื่อชุกชกได้เดินทางไปขอพระโอรสและพระธิดา คือชาลี

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ชุ.จริยา.อ. (บาลี) อุทฺทกคาถาวมณนา / ๓๑๖-๓๒๓.

^{๔๗} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๒-๕๒/๔๗๘-๔๘๓.

และกำหนดเพื่อนำไปเป็นทาสรับใช้ พระองค์พระราชทานให้ วันรุ่งขึ้น ท้าวสักกเทวราชแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรีพระองค์ก็พระราชทานให้อีก พราหมณ์ชุกพา ๒ กุมารเดินทางไปถึงเมืองเชตุตร พระเจ้าสญชัยทรงเห็นเข้า จึงโปรดให้นำพระราชทรัพย์มาไถ่พระราชนัดดาทั้ง ๒ ไว้ ต่อมาได้ให้พระราชนัดดานำทางไปรับพระเวสสันดรกลับพระนคร เมื่อพระเวสสันดรเสด็จกลับมาถึงพระนคร ฝนแก้ว ๗ ประการได้ตกลงมาทั่วพระนคร พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงบริจาคมหาทานและรักษาอุโบสถศีลตลอดพระชนมายุ หลังจากสวรรคตแล้วจึงไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต^{๔๘}

๑.๓ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทานปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นกระต่ายป่าสลับกัน ได้สละชีวิตของตนโดยการโดดเข้ากองไฟเพื่อให้เนื้อเป็นทานแก่พราหมณ์ที่มาขอ^{๔๙}

๒. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญศีลบารมี

๒.๑ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญศีลบารมี ในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญาช้างฉัททันต์ เลี้ยงมารดา อยู่ในป่า พรานป่าเห็นแล้วไปกราบทูลพระราชา พระราชาทรงให้ควาญช้างไปนำตัวมา พญาช้างเป็นสัตว์มีศีล เลี้ยงมารดา จึงมิได้ประทุษร้ายควาญช้างและยอมเดินตามเข้ามาในเมืองด้วยจิตมิได้คิดโกรธแต่ประการใด^{๕๐}

๒.๒ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญศีลอุปบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญานาคภริทต เคยตั้งความปรารถนาอยากไปเกิดในเทวโลก จึงไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ที่จอมปลวกแห่งหนึ่งในถิ่นมนุษย์ แต่ถูกพราหมณ์หมองูผู้รู้มนต์อาถรรพ์ยักยอกจับตัวไปเที่ยวแสดงละครหาเงินตามสถานที่ต่าง ๆ ต่อมา นาคพี่น้องชาย ๓ คนได้มาช่วยเหลือพญานาคภริทตให้รอดพ้นจากพราหมณ์หมองูไปได้ นาคพี่ชายมีความแค้นเคืองจึงคิดจะทำลายชีวิตพราหมณ์หมองูนั้น แต่ถูกนาคน้องชายซึ่งกลัวตกนรกห้ามปรามไว้ เพราะพราหมณ์หมองูผู้นี้เป็นผู้รู้พระเวทและเป็นผู้สาธยายมนต์ ใคร ๆ ไม่ควรทำลาย พญานาคภริทตได้ชี้แจงให้นาคน้องชายทราบว่า ความเข้าใจเช่นนั้นเป็นความเข้าใจผิด การปฏิบัติตามลัทธิของพราหมณ์เช่นนี้เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง พญานาคภริทตได้มุ่งมั่นรักษาอุโบสถศีลจนตลอดชีวิตแล้วจึงไปเกิดในเทวโลกตามความปรารถนาพร้อมด้วยบริษัทอีกเป็นจำนวนมาก^{๕๑}

^{๔๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕๕-๒๔๔๐/๔๔๗-๕๖๐.

^{๔๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๑-๖๔/๑๖๙.

^{๕๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๗-๑๓๗/๕๕๔-๕๖๑.

^{๕๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๗๙๔-๙๙๑/๓๐๕-๓๓๔.

๓. พระโอรสัสดีทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

๓.๑ พระโอรสัสดีทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นนโยฆรรากุมาร ทรงสลดพระทัย ตรัสโทษที่อยู่ในพระกรรม ๑๐ เดือนและถูกขังอยู่ในเรือนเหล็กอีก ๑๖ ปี ไม่ปรารถนาราชสมบัติจึงไปแสดงธรรมโปรดพระบิดาและชนกันออกบวชทั้งเมือง^{๕๒}

๓.๒ พระโอรสัสดีทรงบำเพ็ญเนกขัมมอุปบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นหัตถิपालกุมาร ไม่ต้องการราชสมบัติพร้อมด้วยน้องชายอีก ๗ คน ทำนพาบรวิหารของตน ๆ ออกบวชได้เป็นบริษัทหมู่ใหญ่บำเพ็ญสมณธรรม เพราะไม่ประมาทต่อชีวิต^{๕๓}

๓.๓. พระโอรสัสดีทรงบำเพ็ญเนกขัมมปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าอุสสุตโสม ทรงปรารถนาเห็นความไม่เที่ยงของสังขารและโทษในการครองเรือน จึงเสด็จออกไปบรรพชา สอนประชาชนให้หมั่นเจริญเมตตาและไม่ตั้งอยู่ในความประมาท^{๕๔}

๔. พระโอรสัสดีทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี

๔.๑ พระโอรสัสดีทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นสัมภวกุมาร อายุ ๗ ขวบได้แสดงยาคธรรมแก่พราหมณ์สุริยตะว่า ถ้าประโยชน์เกิดขึ้นควรทำเสีย แต่วันนี้ไม่ควรเดินทางผิด ไม่ควรประพฤติดุทธธรรมเป็นต้น

๔.๒ พระโอรสัสดีทรงบำเพ็ญปัญญาอุปบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์วิบุรุษกิตติ ผู้สอนนรธรรมแด่พระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะแห่งกรุงอินทปัตต์ แคว้นกुरु พระนางวิมลมาเทวีมีเชื้อของพญานาคอรุณได้ฟังกิตติศัพท์ของวิบุรุษกิตติแล้วอยากจะฟังธรรมของท่าน จึงออกอุบายลวงพญานาคผู้สวามีว่าแพ้ท้อง อยากจะกินหัวใจของวิบุรุษกิตติ พญานาคอรุณจึงขอให้นางอิรันทิบุตรีไปเที่ยวแสวงหาชายหนุ่มที่สามารถนำหัวใจของวิบุรุษกิตติมาying นาคพิภพได้แล้วจะยกนางให้เป็นภรรยา เมื่อปุณณกยักร์เสนาบดีผู้หลงรักนางอิรันทิมาเป็นเวลานานได้ทราบข่าวจึงรับอาสาจะไปนำหัวใจของวิบุรุษกิตติมาให้ได้ จากนั้นจึงเหาะไปที่กรุงอินทปัตต์ แล้วทำพินันเล่นสากับพระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะว่า ถ้าตนแพ้ก็จะยกลูกแก้ววิเศษให้ แต่ถ้าพระองค์แพ้ก็ต้องยกวิบุรุษกิตติให้แก่ตน ผลการเล่นพินันสกาปรากฏว่า พระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะทรงพ่ายแพ้จึงต้องยกวิบุรุษกิตติให้แก่ปุณณกยักร์เสนาบดีตามสัญญา วิบุรุษกิตติได้ขอร้องปุณณกยักร์เสนาบดีให้พักอยู่ที่กรุงอินทปัตต์ต่ออีกเป็นเวลา ๓ วัน เพื่อจะได้แสดงราชวสดีธรรม (คุณสมบัติของความเป็นข้าราชการที่ดี) แก่บุตรธิดา วงศาคณาญาติมิตรสหายที่กำลังรับราชการ หรือมีความประสงค์จะเข้ารับราชการในราชสำนักของพระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะ เพื่อให้เข้าไปประพฤติปฏิบัติสำหรับเตรียมตัวเป็นข้าราชการที่ดีต่อไป เมื่อครบกำหนด ๓ วันแล้ววิบุรุษกิตติจึงไปทูลลาพระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะ ออกเดินทางไปกับปุณณกยักร์เสนาบดี

^{๕๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓๗-๓๖๒/๕๒๘-๕๓๓.

^{๕๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙๕-๒๔๕/๖๒๗-๖๓๕.

^{๕๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๘-๑๗๗/๕๖๑-๕๖๖.

บุญณกัณท์เสนาบดีให้วิรุณบัณฑิตจับหางม้าสินธพมโนมัยพาเหาะไปจนถึงกาฬศิรบรรพตแล้วคิดหาอุบายต่าง ๆ นานา ที่จะฆ่าวิรุณบัณฑิตแล้วควักเอาเฉพาะหัวใจไป แต่วิรุณบัณฑิตได้แสดงสาธุธรรม ให้บุญณกัณท์เสนาบดีฟังจนยอมล้มเลิกความตั้งใจที่จะฆ่า จากนั้นจึงพาวิรุณบัณฑิตเหาะไปมอบให้แก่พญานาควรุณถึงนาคพิภพโดยปลอดภัย วิรุณบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่พญานาควรุณและพระนางวิมลมาเทวี ทำให้ทั้ง ๒ พระองค์ทรงพอพระทัยเป็นอย่างมาก จึงทำสักการะนันทนาการแก่วิรุณบัณฑิตแล้วรับสั่งให้บุญณกัณท์เสนาบดีและนางอิรันทิดผู้ภรรยา นำวิรุณบัณฑิตไปส่งที่กรุงอินทปัตต์ แคว้นกुरु พระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะทรงรับสั่งให้มิงานมหรสพที่กรุงอินทปัตต์เป็นเวลา ๑ เดือน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองการกลับมาของวิรุณบัณฑิต วิรุณบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่ประชาชน ถวายอนุสาสน์แก่พระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะ ให้บำเพ็ญบุญมีให้ทานและรักษาอุโบสถศีลเป็นต้นจนตลอดชีวิตแล้วไปสู่เทวโลก^{๕๕}

๔.๓ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบุญญาปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นเสนกบัณฑิต อำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต ได้ช่วยพราหมณ์ชราให้พ้นจากการถูกงูกัดตาย^{๕๖}

๕. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญวิริยบารมี

๕.๑ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญวิริยบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญาวานร ได้ช่วยพราหมณ์ผู้ตกเหวคนหนึ่งให้ขึ้นจากเหว แต่พราหมณ์คิดประทุษร้ายใช้ก้อนหินทุบตีศีรษะหวังให้ตายแต่ไม่ตาย ท่านจึงสอนไม่ให้พราหมณ์ทำความชั่วอีก แล้วนำไปส่งยังแดนมนุษย์^{๕๗}

๕.๒ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญวิริยอุบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสีลราช ทรงดำริถึงผลแห่งความเพียรและความอดทนที่ทำให้พระองค์ประสบผลสำเร็จได้ราชสมบัติคืน^{๕๘}

๕.๓ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญวิริยปรมัตถบารมีได้ขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก ขณะพระมารดาทรงพระครรภ์ได้หนีเข้าศึกไปอาศัยกับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ที่เมืองกาลจัมปาละ เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาจบไตรเพทและศิลปศาสตร์ แล้วขออนุญาตพระมารดาเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ แต่เรือแตกจมลงในมหาสมุทร ในขณะที่ท่านกำลังว่ายน้ำช่วยเหลือตนเองอยู่ในมหาสมุทรเป็นวันที่ ๗ นั้น นางมณีเมขลาซึ่งเป็นเทพธิดาผู้รักษามหาสมุทรได้ช่วยเหลือนำท่านไปส่งขึ้นฝั่งที่กรุงมิลินา ต่อมาอำมาตย์และปุโรหิตเป็นต้นได้อภิเษกพระมหาชนกขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติ ณ กรุงมิลินา สืบต่อจากพระเจ้าโปลชนกผู้เป็นพระเจ้าอาซึ่งไม่มีพระราชโอรสมีแต่พระธิดา เพราะพระองค์ทรงรับสั่งไว้ก่อนสวรรคตว่า ถ้าผู้ใดรู้ปริศนาธรรม ๑๖ ข้อ

^{๕๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๔๖-๑๖๕๔/๓๙๑-๔๖๖.

^{๕๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๖-๕๓/๒๖๓-๒๖๔.

^{๕๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๘-๒๒๓/๕๖๖-๕๗๑.

^{๕๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๑/๒๒.

และทำให้พระราชธิดาสีวลีของพระองค์พอพระทัยได้ ก็ให้พร้อมใจกันอภิเษกผู้นั้นขึ้นเป็น กษัตริย์ครองราชสมบัติ

พระเจ้ามหาชนกทรงครองราชสมบัติด้วยทศพิธราชธรรม ทรงสร้างความเจริญ มั่นคงและประชาชนก็อยู่เย็นเป็นสุข จากนั้นจึงเสด็จออกบรรพชา แม้พระมหาสีจะทูลอ้อนวอน อย่างไม่ยอมเสด็จกลับ ทรงบำเพ็ญฌานให้เกิดขึ้นและเมื่อดับขันธแล้วก็ได้ไปสู่พรหมโลก^{๕๙}

๖. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญขันติบารมี

๖.๑ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญขันติบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นจุฬารัมมपाल กุมาร มีอายุได้ ๗ เดือน ถูกพระเจ้ามหาปนาทะผู้เป็นพระบิดาสั่งให้ประหารชีวิตด้วยการตัด ข้อมือ ข้อมเท้า และตัดพระเศียร แล้วให้ทำอสมาถะโยนขึ้นไปในอากาศแล้วรับด้วยปลายดาบ จนร่างกายแหลกเหลวไม่มีชิ้นดี โทษเพราะมารดาร์กมากเกินไป^{๖๐}

๖.๒ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญขันติอุปบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นธัมมิก เทพบุตร ถึงวันอุโบสถออกไปเที่ยวชักชวนให้ประชาชนประพฤติกุศลธรรม ฝ่ายอธรรมเทพบุตร ก็ออกไปเที่ยวชักชวนให้ประชาชนประพฤติอกุศลธรรม ขากลับมาพบกันในระหว่างทางได้เกิด การโต้เถียงกันขึ้นว่าใครควรหลีกทาง อธรรมเทพบุตรสู้ไม่ได้จึงต้องพ่ายแพ้ไป^{๖๑}

๖.๓ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญขันติปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็น พราหมณ์ชื่อขันตีวาทีได้ออกบวชเป็นฤาษี ถูกพระราชอาชฏมฤคเป็นพาลรับสั่งให้ถัดมือ เท้า ไขว่ และ จมูก แต่ก็หาโกรธไม่ กลับดำรงมั่นอยู่ในขันติธรรม^{๖๒}

๗. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญสัจจบารมี

๗.๑ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี ในขณะที่เสวยพระชาติเป็นวิภูฏกะ (ลูก นกคุ่ม) เมื่อไฟไหม้ป่าเข้ามาใกล้รังได้ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธรเจ้าในอดีต ตั้งสัจจอธิษฐาน ให้ไฟดับไป^{๖๓}

๗.๒ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญสัจจอุปบารมี ในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญาปลา ได้ร้องขอฝนให้ตกลงมาช่วยหมู่ญาติให้รอดพ้นจากอันตราย^{๖๔}

๗.๓ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญสัจจปรมัตถบารมี ในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้า มหาสุตโสม ถูกโจรปริสาทผู้เป็นพระสหายจับตัวไปเพื่อบูชายัญ แต่พระองค์ก็ได้ทรงสั่งสอนให้

^{๕๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๖-๔๒๐/๒๒๙-๒๔๕

^{๖๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๔-๔๙/๒๐๗-๒๐๘.

^{๖๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๖-๓๖/๓๕๘-๓๖๐.

^{๖๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔๙-๕๒/๑๖๖-๑๖๗.

^{๖๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕.

^{๖๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๕/๓๑.

พระสหายรู้จักผิดชอบชั่วดีจนสามารถกลับตัวและยังได้ทรงช่วยปลดปล่อยพระราชผู้เป็นพระสหายอีก ๑๐๑ พระองค์ให้พ้นจากอันตรายอีกด้วย^{๖๕}

๘. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอธิฐานบารมี

๘.๑ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอธิฐานบารมี ในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญากกุระ (สุนัข) แสดงธรรมแก่พระราชผู้รับสั่งให้ฆ่าสุนัขทั้งหมด เพราะเหตุที่สุนัขในพระราชฐานลอบเข้าไปกัดหนังหุ้มราชรถ แต่เข้าพระทัยว่าเป็นสุนัขภายนอก ต่อเมื่อพระโพธิสัตว์พิสูจน์ได้แล้วจึงทำให้ฝูงสุนัขรอดพ้นความตาย^{๖๖}

๘.๒ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอธิฐานอุปปารมี ในขณะที่เสวยพระชาติเป็นมาตังคดาบส ทรมานธิดาเศรษฐีและคนผู้ถือชาติตระกูลให้หายพยศด้วยอำนาจบะของตน^{๖๗}

๘.๓ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอธิฐานปรมัตถบารมี ในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเตมียกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้ากาสิกราช ในเวลาที่ทรงพระเยาว์ ทรงเห็นพระราชบิดาพิพากษาลงโทษพวกโจรแล้ว พระองค์ทรงระลึกถึงอดีตชาติได้ว่า พระองค์เคยเป็นพระราชและพิพากษาลงโทษคนเช่นนี้มาแล้ว และต้องไปเสวยผลกรรมในนรกเป็นเวลานาน ในชาตินี้จึงไม่ปรารถนาจะครองราชสมบัติและได้ทรงแกล้งทำเป็นคนใบ้ แม้จะถูกทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ มาตลอดเวลา แต่ก็ไม่ยอมเจรจา พระราชบิดาจึงได้รับสั่งให้นำตัวท่านไปฝังในป่าช้า ทำให้ท่านได้โอกาสสอนนายสารถีแล้วเสด็จออกบรรพชา ต่อมาพระราชบิดาและชาวเมืองก็ได้้ออกบรรพชาตามเป็นจำนวนมาก^{๖๘}

๙. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญเมตตาบารมี

๙.๑ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบส เลี้ยงดูบิดามารดาผู้เป็นดาบสดาบสนินิตาบอดอยู่ในป่า ต่อมาวันหนึ่งสุวรรณสามดาบสไปตักน้ำและถูกพระเจ้าปิลัยกษัตริย์ยิงด้วยลูกศร ท่านได้ทูลถามพระเจ้าปิลัยกษัตริย์ว่า ยิงท่านทำไม พระองค์ตรัสตอบว่า เข้าใจผิดด้วยคิดว่าเป็นคนไล่เนื้อให้หนีไป ก่อนจะสลบล้มลงไป ท่านได้ทูลขอรับรองพระองค์โปรดช่วยเลี้ยงดูบิดามารดาแทนท่านด้วย พระเจ้าปิลัยกษัตริย์เข้าพระทัยว่าสุวรรณสามตายแล้ว จึงเสด็จไปนำบิดามารดาของสุวรรณสามมาดูศพ เมื่อท่านทั้ง ๒ มาดูแล้วจำได้ว่าเป็นบุตรของตนจริง ๆ จึงพากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา จากนั้นจึงได้ทำสักกิริยาขอให้พิษร้ายออกจากร่างกายของสุวรรณสาม และมีเทพธิดาอีกองค์หนึ่งมาช่วยทำสักกิริยาด้วย เมื่อสุวรรณสามพ้นจากสลบแล้วจำความต่าง ๆ ได้ จึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลัยกษัตริย์และให้ตั้งอยู่ใน

^{๖๕} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๗๑-๔๙๔/๑๕๘-๑๘๒.

^{๖๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒/๑๐.

^{๖๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑-๒๓/๔๖๙-๔๗๓.

^{๖๘} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑-๑๒๒/๑๘๓-๒๐๒.

ศีล ๕ พระโพธิสัตว์ปรณนิตติปิฎกมารดาจนท่านทั้ง ๒ สิ้นชีวิตแล้ว เมื่อดับขันธแล้วได้ไปสู่พรหมโลก^{๖๙}

๙.๒ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาอุปปารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ออกบวชเป็นฤๅษีถือสันโดษ ไม่ยอมไปหากินที่อื่น กินแต่ผลดอกใบและสะเก็ดของต้นไม้ที่ตนอาศัยเท่านั้น ทำวสีกะต้องลงมาประสาพร ๔ ประการตามที่ท่านขอ คืออย่าให้โกรธ อย่าให้ร้าย อย่าให้โลภ และอย่าให้รัก^{๗๐}

๙.๓ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเอกราช ทรงเจริญเมตตาพรหมวิหารจนสามารถสลัดเครื่องจองจำของพระราชาโจรได้^{๗๑}

๑๐. พระโพธิสัตว์บำเพ็ญอุเบกขาบารมี

๑๐.๑ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นฤๅษี ถูกลิงทำอนาจารก็ทนได้ และได้ช่วยลิงให้พ้นทุกข์จากการถูกเต่างับเพราะไปทำอนาจารที่ปากเต่า^{๗๒}

๑๐.๒ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอุเบกขาอุปปารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญามหิสา (พญากระบือป่า) อดทนต่อวานรตัวหนึ่ง ที่ชอบมาทำอนาจารในเวลาพักกลางวัน ต่อมาพระโพธิสัตว์ย้ายไปอยู่ที่อื่น มีกระบือดุมมาอยู่แทนและได้ชีวิตวานรนั้นตาย^{๗๓}

๑๐.๓ พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอุเบกขาปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นโลมหลังสัณทิต ซึ่งก่อนเคยเป็นนักบวชชีเปลือย เมื่อทดลองดูบะของลัทธิภายนอกแล้วเห็นว่าไม่ใช่ทางจึงกลับมาประพฤติตามทางที่ถูกต้อง^{๗๔}

ตามที่ได้จำแนกการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละบารมีแต่ละขั้นเป็นไปตามอรรถกถาจริยาปิฎกแห่งขุททกนิกาย ซึ่งเมื่อเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ ชาติกภาค ๒ มหานิบาต ราชนามพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญแต่ละบารมีเรียงลำดับ ดังนี้

๑. พระเตมีย์ – ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี
๒. พระมหาชนก – ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี
๓. พระสุวรรณสาม – ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี
๔. พระเนมิราช – ทรงบำเพ็ญอุทิสฐานบารมี

^{๖๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๖-๔๒๐/๒๒๙-๒๔๕.

^{๗๐} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑-๒๓/๓๒๒-๓๒๔.

^{๗๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙-๑๒/๑๕๘.

^{๗๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๗-๖๘/๑๓๕.

^{๗๓} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๒-๘๔/๑๓๘-๑๓๙.

^{๗๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๔/๓๙.

๕. พระมโหสถ – ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี
๖. พระภริทัต – ทรงบำเพ็ญศีลบารมี
๗. พระจันทกุมาร – ทรงบำเพ็ญขันติบารมี
๘. พระมหานารทกัสสปะ – ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี
๙. พระวิรุทธะ – ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี
๑๐. พระเวสสันดร – ทรงบำเพ็ญทานบารมี

ข้อแตกต่างก็คือ พระเตมียึดตามอรรถกถาจริยาปิฎก ถูกจัดลงในอธิษฐานบารมี (ไม่ใช่เนกขัมมบารมี) ส่วนพระเนมิราชไม่ปรากฏว่าถูกจัดลงในบารมีใด ๆ พระวิรุทธะถูกจัดลงในปัญญาบารมี (ไม่ใช่สัจจบารมีตามมหานิบาต) ส่วนพระมโหสถ ผู้บำเพ็ญปัญญาบารมีตามมหานิบาต ไม่ปรากฏชื่อตามอรรถกถาจริยาปิฎกเลย และมีข้อที่น่าสังเกตคือ ในอรรถกถาจริยาปิฎกนั้น ศีลบารมีและศีลอุปบารมีเท่านั้นปรากฏตัวอย่าง ส่วนศีลปรมัตถบารมีไม่ปรากฏ

อย่างไรก็ดี การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติหนึ่ง ๆ มิใช่ว่าจะทรงบำเพ็ญบารมีเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ทรงบำเพ็ญทานบารมี หรือทรงบำเพ็ญศีลบารมีอย่างเดียวเท่านั้น แต่ในชาติเดียวกันนั้นได้บำเพ็ญบารมีหลายอย่างควบคู่กันไป แต่อาจเด่นเพียงบารมีเดียว ที่เหลือนอกนั้นเป็นบารมีระดับรอง ๆ ลงไป เช่น ในชาติที่เป็นพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ บารมี คือ

เมื่อพระเวสสันดรประสูติได้ไม่นาน พระองค์ได้กราบทูลพระมารดาว่า จะให้ท่านขณะมีพระชนมายุได้ ๘ พรรษา ทรงดำริที่จะบริจาคอวัยวะทั้งหมดให้เป็นทาน (อัชฌัตติกทาน) เมื่อเสวยราชสมบัติแล้วได้รับพระราชทานพญาช้างปัจจัยนาคแก่พวกพราหมณ์ และทรงบริจาคสัตตสตกมมหาทาน ต่อมาเมื่อถูกเนรเทศให้ไปอยู่ที่เขาวงกตก็ได้ทรงบริจาคพระโอรส พระธิดา และมเหสี และเมื่อเสด็จกลับมาครองราชสมบัติอีกครั้งก็ได้บริจาคทานตลอดพระชนมายุ การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นทานบารมี

ในฐานะเป็นฆราวาส พระเวสสันดร สมาทานรักษาเบญจศีลเป็นนิตย์ และทรงสมาทานรักษามุขโอสถศีลทุกวันอุโบสถกึ่งเดือน การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นศีลบารมี

ขณะที่ถือเพศเป็นดาบสอยู่ที่เขาวงกต พระเวสสันดรทรงละกามคุณอย่างเด็ดขาด การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นเนกขัมมบารมี

การดำริที่จะบริจาคอวัยวะทั้งหมดให้เป็นทานก็ตาม การบรรเทาความเศร้าโศกอันเกิดจากการบริจาคพระโอรส พระธิดาด้วยปัญญาก็ตาม การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นปัญญาบารมี

ขณะที่ทรงครองราชสมบัติ พระองค์ได้เสด็จออกโรงทานทั้ง ๖ แห่ง ทุกกึ่งเดือน และขณะที่ทรงถือเพศเป็นดาบสอยู่ที่เขาวงกตนั้น พระองค์ทรงตั้งพระทัยบูชาเพลิง และบำเพ็ญเตโชกสิณอยู่เป็นนิตย์ การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นวิริยบารมี

เมื่อพระราชบิดาทรงเนรเทศให้ออกจากพระนครตามความประสงค์ของชาวเมือง และเมื่อพราหมณ์ชุกเขี่ยนตีพระโอรสพระธิดา ณ เบื้องพระพักตร์ พระองค์ก็ทรงอดกลั้นความรู้สึกเหล่านี้ได้ การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นขันติบารมี

พระเวสสันดรทรงปฏิญาณที่จะบริจาคอวัยวะทั้งหมดและพระโอรสพระธิดาให้เป็นทาน การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นสัจจบารมี

เมื่อทรงปฏิญาณอย่างแน่วแน่ ไม่ทำความอาลัยในพระโอรสพระธิดาที่จะทรงบริจาคให้เป็นทาน แม้จะทรงสะดุ้งกลัวต่อเสียงคำหุนตีเตียนของหมู่เสวกามาตย์จนต้องเสด็จขึ้นไปบนภูเขา แต่เมื่อพระนางมัทรีเสด็จขึ้นไปลอบแล้ว พระองค์ก็ทรงอธิษฐานใจอย่างมั่นคง การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นอธิษฐานบารมี

การแผ่เมตตาให้แก่ชาวกาลิงคราษฎร์ที่มาขอพระราชทานพญาช้างปัจจัยนาถก็ตาม การแผ่เมตตาให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่เป็นนิตย์ในระหว่างทรงถือเพศเป็นดาบสประพฤติพรหมจรรย์อยู่ที่เขาวงกตก็ตาม การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นเมตตาบารมี

พระเวสสันดรทรงตัดความเสนาหาในพระโอรสพระธิดาโดยมิได้โกรธแค้นพราหมณ์ชุกกที่มาขอ พร้อมทั้งทรงตั้งพระทัยเป็นกลางโดยมิได้รักหรือชังผู้ใด การบำเพ็ญบารมีในส่วนนี้จัดเป็นอุเบกขาบารมี

๓.๒.๒ การบำเพ็ญทศบารมีตามคัมภีร์จรียาปิฎก

จรียาปิฎก ขุททกนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎกเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ กล่าวถึงบุพจริยาของพระพุทธเจ้าเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในภพนั้น ๆ ที่ได้ทรงบำเพ็ญบารมี มี ๓ วรรคคือ (๑) อภิตติวรรค หมวดว่าด้วยอภิตติดาบสเป็นต้น กล่าวถึงการบำเพ็ญทานบารมี (๒) หัตถินาถวรรค หมวดว่าด้วยพญาช้างเป็นต้น กล่าวถึงการบำเพ็ญศีลบารมี (๓) ยุชฌยวรรค หมวดว่าด้วยยุชฌยชัยเป็นต้น กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีมีเนกขัมมะเป็นต้น สรุปความดังนี้

๑. อภิตติวรรค

๑) ทานบารมี

(๑) อภิตติจรียา จริยาของกิตติดาบส พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล่าว่า ในสมัยที่พระองค์เป็นกิตติดาบสบำเพ็ญบารมีอยู่ในป่า ท้าวสักกะแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขออาหาร พระดาบสได้ให้ไปหมากเม่าหนึ่งจนหมดแล้วไม่แสวงหาอาหารอีก ทำอย่างนี้อยู่ ๓ วัน ท่านไม่หิวอาหาร แต่มุ่งบำเพ็ญฌานให้เกิดปีติสุข ประราธนาจะทำทานให้ยิ่งขึ้น เพราะท่านบำเพ็ญทานไม่ประราธนาลาก ยศ แต่ประราธนาพระสัพพัญญุตญาณ^{๗๕}

^{๗๕} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑-๑๐/๗๒๗-๗๒๘.

(๒) **สังขพราหมณจริยา** จริยาของสังขพราหมณ์ ทรงเล่าว่า ในสมัยที่พระองค์เป็นสังขพราหมณ์เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงข้ามน้ำมา ดีใจ จึงถอดรองเท้าและรุ่มถวาย เพราะเหตุนั้นในชาตินี้จึงทรงเป็นผู้ละเอียดอ่อน มีคุณตั้งร้อยและได้รับความสุข^{๗๖}

(๓) **กुरुธรรมจริยา** จริยาของพระเจ้าธัญชัย ทรงเล่าว่า ในสมัยที่พระองค์เป็นพระเจ้าธัญชัย ทรงประกอบด้วยทศพิธราชธรรม เมื่อพราหมณ์ชาวกาลิงคะมาทูลขอช้างมงคล ก็ทรงประทานให้ แม้ถูกชาวเมืองคัดค้าน ทรงกล่าวกับชาวเมืองว่า เรายินดีให้แม้กระทั่งราชสมบัติ และชีวิตร่างกาย เพราะปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ^{๗๗}

(๔) **มหาสุทิสสนจริยา** พระจริยาของพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าสุทิสสนะ ครองราชสมบัติในกรุงกุสาวดี ทรงประกาศให้ทานทุกวัน วันละ ๓ เวลา มิได้ปรารถนาสิ่งใดนอกจากพระสัพพัญญุตญาณ^{๗๘}

(๕) **มหาโควินทจริยา** จริยาของมหาโควินทพราหมณ์ ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นมหาโควินทพราหมณ์เป็นปุโรหิตของพระราชาถึง ๗ พระองค์ ได้ถวายมหาทานเป็นอันมาก ไม่ใช่เกลียดทรัพย์ ไม่ใช่สะสมทรัพย์ก็หาไม่ เป็นแต่ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ^{๗๙}

(๖) **เนมิราชจริยา** พระจริยาของพระเจ้าเนมิราช ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าเนมิราชครองราชสมบัติในกรุงมิถิลา รับสั่งให้สร้างศาลาจตุรมุข ๔ แห่ง ได้ให้ทานทั้งแก่คนและสัตว์ เพราะปรารถนาพระโพธิญาณ^{๘๐}

(๗) **จันทกุมารจริยา** พระจริยาของพระเจ้าจันทกุมาร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าจันทกุมารเป็นโอรสของพระเจ้าเอกราชในกรุงปุมพดีพ้นจากการถูกบุชายัญ จึงได้ให้ถวายมหาทานตลอด ๕-๖ วัน โดยไม่ยอมหยุดพัก เพราะปรารถนาพระโพธิญาณ^{๘๑}

(๘) **สิวราชจริยา** พระจริยาของพระเจ้าสิวราช ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าสิวราชเป็นกษัตริย์ในกรุงอริฏฐะ ทรงพิจารณาถึงทานชนิดใดที่ยังไม่ได้บริจาค ทรงเห็นว่า ดวงตายังไม่ได้บริจาค จึงประกาศบริจาคดวงตา ท้าวสักกะแปลงเพศเป็นพราหมณ์ตบอดมาขอ ก็พระราชทานให้ เพราะปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ จึงทำให้พระองค์ได้ดวงตาใหม่กลับคืนมา^{๘๒}

^{๗๖} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๑-๑๙/๗๒๘-๗๒๙.

^{๗๗} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๒๐-๒๗/๗๒๙-๗๓๐.

^{๗๘} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๒๘-๓๖/๗๓๑-๗๓๒.

^{๗๙} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๒๘-๓๖/๗๓๑-๗๓๒.

^{๘๐} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๔๐-๔๔/๗๓๒-๗๓๓.

^{๘๑} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๔๕-๕๐/๗๓๓-๗๓๔.

^{๘๒} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๕๑-๖๖/๗๓๔-๗๓๖.

(๙) เวสสันดรจริยา พระจริยาของพระเวสสันดร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเวสสันดรเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทนต์ กรุงเชตุรได้พระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์ชาวเมืองกาลิงคะ จึงถูกชาวเมืองขับไล่ ทรงบริจาคมหาทานก่อนเสด็จไป เมื่ออยู่ป่าก็พระราชทานบุตรทั้ง ๒ คือพระชาลีและพระกัณหาแก่พราหมณ์ชุกผู้ไปขอ และพระราชทานพระมเหสีคือพระมัทรีที่แก้ท้าวสัณณะที่แปลงเป็นพราหมณ์ไปขอ เพราะปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ^{๘๓}

(๑๐) สสบัณฑิตจริยา จริยาของสสบัณฑิต ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นสสบัณฑิต (เป็นกระต่ายป่า) ได้สละชีวิตของตนกระโดดเข้ากองไฟ เพื่อเป็นอาหารของท้าวสัณณะที่แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขออาหาร แต่ไม่ตาย^{๘๔}

รวมจริยาที่มีในวรรค ๑๐ เรื่อง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรุปไว้ดังนี้

อกิตติดาบส สังฆพราหมณ์ พระเจ้าธนัญชัยกูรราช พระเจ้ามหาสุทนต์สนจักรพรรดิราช มหาโควินทพราหมณ์ พระเจ้าเนมิราชจันทกุมาร พระเจ้าสีวราช พระเวสสันดร และสสบัณฑิตผู้ให้ทานอันประเสริฐ ในกาลนั้น เป็นเรานี่เอง ทานเหล่านี้เป็นบริวารแห่งทาน เป็นทาน บารมี เราได้ให้ชีวิตเป็นทานแก่ยาจกจึงยังบารมีนี้ให้เต็มได้ เราเห็นยาจกเข้ามาเพื่อขอแล้ว ได้สละตนของตนให้ ความเสมอด้วยทานของเราไม่มี นี่เป็นทานบารมีของเรา ฉะนั้นแล^{๘๕}

๒. หัตถินาควรรค

๒) สิลบารมี

(๑) มาตุโปสกจริยา จริยาของพญาช้างผู้เลี้ยงมารดา ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพญาช้างเลี้ยงมารดาอยู่ในป่า พรานป่าเห็นแล้วไปกราบทูลพระราชา พระราชาให้ควาญช้างไปนำตัวมา พญาช้างเป็นสัตว์มีศีล เลี้ยงมารดา จึงมิได้ประทุษร้ายควาญช้างและยอมเดินตามเข้ามาในเมือง ด้วยจิตมิได้คิดโกรธแต่ประการใด^{๘๖}

(๒) ภูริทัตตจริยา จริยาของพระภูริทัตตนาคราช ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นภูริทัตตนาคราช ไปรักษาอุโบสถศีล อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำยมุนา ถูกหมอนูจับตัวไปเที่ยวเล่นกลหากิน ก็มีได้ทำ ความโกรธมุ่งรักษาศีลอย่างเดียว^{๘๗}

^{๘๓} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๖๗-๑๒๔/๗๓๖-๗๔๓.

^{๘๔} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๕-๑๔๓/๗๔๓-๗๔๕.

^{๘๕} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๔๓/๗๔๕.

^{๘๖} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑-๑๐/๗๔๖-๗๔๗.

^{๘๗} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๑-๑๙/๗๔๗-๗๔๘.

(๓) **จัมเปยจรียา** จรียาของจัมเปยกนาคราช ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นจัมเปยกนาคราช เป็นนาคมีธรรมถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร ขณะรักษาอุโบสถศีล ถูกหมองูจับไปเที่ยวเล่นกลหากิน มิได้แสดงความโกรธแต่ประการใด เพราะกลัวศีลชาติ^{๘๘}

(๔) **จุฬโศจิรียา** จรียาของจุฬโศธิปริพาชก ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นจุฬโศธิปริพาชก เห็นภัยในการเวียนว่ายตายเกิด จึงชวนภรรยาออกบวชเป็นปริพาชกอยู่ในพระราชอุทยาน พระราชาทอดพระเนตรเห็นนางปริพาชิกาก็ทรงพอพระทัย จึงให้ทหารจุดตัวไป แต่จุฬปริพาชกกระบังใจไม่ให้เกิดความโกรธต่อพระราชา เพราะปรารถนาพระโพธิญาณ^{๘๙}

(๕) **มฬิสรราชจรียา** จรียาของพญากระบือ ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นกระบือป่าอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ ถูกลิงรบกวนต่าง ๆ แต่ไม่ทำความโกรธลิง เพราะกลัวศีลชาติ^{๙๐}

(๖) **รุกรราชจรียา** จรียาของพญาเนื้อชื้อรุกร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพญาเนื้อรุกรเป็นสัตว์มีศีลอย่างยอดเยี่ยม เห็นชายคนหนึ่งถูกกระแสน้ำพัดมาจึงช่วยชีวิตไว้ แต่ขอร้องขานนั้นอย่าได้ไปบอกใครว่าเจอเนื้อสีทอง แต่ชายนั้นคนนอกตัญญูจึงไปกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระราชาให้ไปจับเนื้อนั้นมา ภายหลังทราบว่ายานนั้นเป็นคนนอกตัญญู จึงรีบส่งชายผู้นั้นไปประหารแต่พญาเนื้อขอร้องไว้ เพราะกลัวศีลชาติ^{๙๑}

(๗) **มาตังคจรียา** จรียาของชฎิลชื่อมาตังคะ ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นชฎิลมาตังคะเป็นผู้มีศีล มีจิตตั้งมั่น มิได้มีจิตคิดประทุษร้ายต่อพราหมณ์ผู้มาสาปแช่งตน แต่กลับช่วยพราหมณ์นั้นให้พ้นจากคำสาป ทั้งนี้เพราะเหตุที่มุ่งหวังพระโพธิญาณ^{๙๒}

(๘) **ธัมมเทวปุตตจรียา** จรียาของธรรมเทพบุตร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็น ทั้งนี้ธรรมเทพบุตร ชักชวนให้มหาชนประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ แต่ธรรมเทพบุตร ชักชวนให้มหาชนประพฤติอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ต่างเป็นศัตรูกัน วันหนึ่งเมื่อขับรถสวนทางกันแอกรถกระทบกัน ไม่ยอมหลีกทางให้กัน แต่ธรรมเทพบุตรก็อดกลั้นต่อความโกรธไม่ยอมประทุษร้ายตอบ เพราะกลัวศีลชาติ ทำให้อธรรมเทพบุตรต้องปราศัยตกนรกไป^{๙๓}

(๙) **ชยทิสจรียา** พระจรียาของพระโอรสของพระเจ้าชัยทิส ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระโอรสพระเจ้าชัยทิสพระนามว่าอลีนสัตตะ ในกรุงกบปิลา เป็นผู้ที่มีศีล ได้สละชีวิตของตน

^{๘๘} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๒๐-๒๕/๗๔๘-๗๔๙.

^{๘๙} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๒๖-๓๖/๗๔๙-๕๕๐.

^{๙๐} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๓๗-๔๗/๗๕๐-๗๕๑.

^{๙๑} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๔๘-๕๙/๗๕๒-๗๕๓.

^{๙๒} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๖๐-๖๕/๗๕๓-๗๕๔.

^{๙๓} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๖๖-๗๓/๗๕๔-๗๕๕.

ช่วยพระบิดาที่ถูกโจรโปริสาท (มนุษย์กินคน) จับตัวไป ไม่ยอมทำร้ายโจรนั้น เพราะกลัวศีลขาด แต่ได้พูดเกลี้ยกล่อมให้โจรนั้นยอมกลับตัวเป็นคนดี^{๙๔}

(๑๐) **สังฆपालจริยา** จริยาของสังฆपालนาคราช ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นสังฆपालนาคราชได้ยอมสละชีวิตของตนอธิษฐานจำอุโบสถศีลในทางสี่แพร่ง ได้ถูกพวกพรานผู้ดุร้ายแทง ๘ แห่งแล้วเอาหัวขวัยร้อยหามไป มิได้ทำความโกรธต่อพรานนั้น เพราะกลัวศีลขาด^{๙๕}

รวมจริยาที่มีในวรรค ๑๐ เรื่อง คือ

๑. มาตุโปสกจริยา	๒. ภูริทัตตจริยา
๓. จัมเปยยกจริยา	๔. จูฬโพธิจริยา
๕. มหิสรราชจริยา	๖. รุรราชจริยา
๗. มาตังคจริยา	๘. ธรรมเทวปุตตจริยา
๙. ชยทิสจริยา	๑๐. สังฆपालจริยา

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรุปไว้ดังนี้

จริยาทั้งหมดนี้เป็นกำลังของศีล เป็นบริวาร เป็นข้ออ้างของศีล เราตามรักษาศีล เพราะยังห่วงใยชีวิต

เราผู้เป็นสังฆपालนาคราชได้มอบชีวิตให้แก่คนใดคนหนึ่ง แม้ตลอดกาลทุกเมื่อ เพราะเหตุนั้น จريانี้จึงเป็นศีลบริวารมี ฉะนี้แล^{๙๖}

๓. ยุธัญชยวรรค

๓) เนกขัมมบารมีเป็นต้น

(๑) **ยุธัญชยจริยา** พระจริยาของพระยุธัญชยกุมาร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระยุธัญชยกุมาร เห็นหยาดน้ำค้างเหือดแห้งไปเพราะแสงอาทิตย์ให้นิจจัญญา จึงกราบลาพระมารดาพระบิดาออกผนวช แม้ไม่ได้รับอนุญาต ก็ได้สละราชสมบัติออกผนวช เพราะต้องการพระโพธิญาณ^{๙๗}

(๒) **โสมนัสสจริยา** พระจริยาของพระโสมนัสสกุมาร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระโสมนัสสกุมารในกรุงอินทปัตถ์ เป็นผู้ที่มีศีล มีธรรม ได้ตำหนิตาบสผู้ประพฤติดุศีลสมทรัพย์ดุจผู้

^{๙๔} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๗๔-๘๔/๗๕๕-๗๕๖.

^{๙๕} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๘๔-๙๑/๗๕๖-๗๕๗.

^{๙๖} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๙๑/๗๕๗.

^{๙๗} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๙๑/๗๕๗.

ครองเรือน ถูกดาบสใส่ความให้พระบิดาลงโทษ แต่ทรงชี้แจงจนพระองค์รอดได้ เมื่อพ้นโทษแล้ว จึงออกผนวช เพราะต้องการพระโพธิญาณ^{๙๘}

(๓) **อโยฆรจิริยา** พระจิริยาของพระอโยฆรราชกุมาร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระอโยฆรกุมารเป็นโอรสพระเจ้ากาสิ ทรงเจริญวัยในเรือนเหล็ก เพราะป้องกันจากยักษ์ณี เมื่อเจริญวัยแล้ว เกิดความสังเวชไม่ต้องการราชสมบัติ จึงออกผนวชเพราะต้องการพระโพธิญาณ^{๙๙}

(๔) **ภิงสจิริยา** จิริยาของภิงสพราหมณ์ ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นภิงสพราหมณ์เกิดในสกุลโสถติยพราหมณ์ มีพี่น้องร่วมกัน ๗ คน เป็นผู้มีหิริและธรรมฝ่ายขาว ไม่ปรารถนาภาม แต่ปรารถนาออกบวช ต่อมาได้สละทรัพย์ออกบวชและชักนำมารดาบิดาและน้อง ๆ ทั้งหมดออกบวชด้วย^{๑๐๐}

(๕) **โสณนันทปัตตจิริยา** จิริยาของโสณะและนันทปัตติต ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นโสณะและนันทปัตติต เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลมีทรัพย์มากแต่ไม่ปรารถนาจะบริโภคมคาม จึงชวนกันสละทรัพย์แล้วออกบวชพร้อมด้วยมารดาบิดา^{๑๐๑}

(๖) **มุคปักษจิริยา** พระจิริยาของมุคปักษกุมาร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นมุคปักษกุมาร (เตมียกุมาร) เป็นโอรสของพระเจ้ากาสิหลังประสูติได้ไม่นานทรงระลึกชาติหนหลังได้ว่า เสด็จฉัตรนี้เองที่ทำให้พระองค์ไปสู่สุรภ เพราะเหตุนี้จึงไม่ปรารถนาราชสมบัติแกล้งทำเป็นโง่จนอายุ ๑๖ ปี เมื่อพระบิดารับสั่งให้นำไปฝังยังป่าช้า จึงได้แสดงให้นายสารถีทราบ ว่า พระองค์มิได้เป็นโง่ แต่ไม่ปรารถนาราชสมบัติจึงแกล้งทำเป็นโง่ เพราะปรารถนาสัพพัญญุตญาณ จึงบำเพ็ญอธิฐานบารมีอยู่ ๑๖ ปี จากนั้นได้ออกผนวชบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า ต่อมาพระราชบิดาพระราชมารดา ก็ออกผนวชตามและมีประชาชนออกผนวชตามเป็นจำนวนมาก^{๑๐๒}

(๗) **กปิลราชจิริยา** จิริยาของพญาวานร ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพญาวานรกระโดดเหี่ยบศิระจะเซห์ที่หลอกจะกินตับแล้วข้ามไปฝั่งโน้นโดยไม่เป็นอันตราย และได้ฝึกสัจจะที่ว่า จะโดดแล้วโดดไปตามสัจจะนั้น นี่เป็นสัจจบารมี^{๑๐๓}

(๘) **สัจจสวหยปัตตจิริยา** จิริยาของสัจจดาบส ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นดาบสได้ตั้งอธิฐานว่าจะช่วยรักษาสัตว์โลกไว้ ทำให้หมู่นกสามัคคีกัน^{๑๐๔}

^{๙๘} ขุ.จิริยา. (ไทย) ๓๓/๙๑/๗๕๗.

^{๙๙} ขุ.จิริยา. (ไทย) ๓๓/๑๖/๗๕๙.

^{๑๐๐} ขุ.จิริยา. (ไทย) ๓๓/๗-๒๓/๗๕๙-๗๖๐.

^{๑๐๑} ขุ.จิริยา. (ไทย) ๓๓/๒๔-๓๓/๗๖๑-๗๖๒.

^{๑๐๒} ขุ.จิริยา. (ไทย) ๓๓/๔๘-๖๖/๗๖๔-๗๖๖.

^{๑๐๓} ขุ.จิริยา. (ไทย) ๓๓/๖๗-๗๐/๗๖๖-๗๖๗.

(๙) วัฏฏกโปตกจริยา จริยาของลูกนกคุ้ม ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นลูกนกคุ้มยังอ่อน ขนปีกยังไม่ออก เมื่อไฟป่าลุกลามมาใกล้ ไม่มีทางหนี จึงตั้งสัจจะอ้างเอาคุณศีล ระลึกถึงธรรมและระลึกถึงพระพุทธเจ้าในอดีตชาติเป็นที่พึ่ง ทำให้ไฟนั้นดับไป^{๑๐๔}

(๑๐) มัจฉราชจริยา จริยาพญาปลา ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นปลาอาศัยอยู่ในสระใหญ่ เมื่อถึงฤดูแล้ง น้ำแห้งขอดทำให้ปลาตกเป็นอาหารของกา นกแร้ง นกกระสา นกตะกรุม และเมื่อพญาปลาเห็นดังนั้น จึงตั้งสัจจวาจาขอให้ฝนตกเพื่อมาช่วยฝูงปลา และฝนก็ตกลงมาตามนั้น^{๑๐๖}

(๑๑) กัณฑ์ปายนจริยา จริยาของกัณฑ์ปายนดาบส ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นกัณฑ์ปายนดาบส ได้ตั้งสัจจอธิษฐานขอให้พิษงูที่กัดลูกชายของสหายจงหายไป ด้วยสัจจะนั้น พิษงูก็ค่อย ๆ จางหายไป เด็กก็ปลอดภัย แต่สัจจะของดาบสนั้นทำให้ต้องอธิบายต่อสหายว่า ยินดีประพาศพิภพมรรจรเพียง ๗ วัน แต่ประพาศอยู่มา ๕๐ ปี เพราะได้สละทรัพย์ออกบวชแล้วสึกไม่ได้ จึงจำเป็นต้องอยู่ แต่ก็ได้ตั้งสัจจะพูดความจริงตามนั้น ทำให้เห็นผลตามที่ปรารถนานั้น^{๑๐๗}

(๑๒) สุตโสมจริยา จริยาพระเจ้าสุตโสม ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าสุตโสมถูกโปริสาท (มนุษย์กินคน) จับตัวไปเพื่อทำพิธีกรรม แต่พระองค์ทรงระลึกถึงข้อที่ได้สัญญากับพราหมณ์คนหนึ่งจึงขออนุญาตโปริสาท (มนุษย์กินคน) นั้นกลับมาทำธุระก่อนแล้วจะกลับไปโปริสาท (มนุษย์กินคน) ไม่เชื่อ พระองค์จึงให้สัจจะว่าจะกลับมา เมื่อได้รับอนุญาตกลับไปทำธุระเสร็จแล้ว พระองค์ก็กลับมาอีก โปริสาท (มนุษย์กินคน) ยอมเชื่อและรับฟังคำสอน จนกลับตัวเป็นคนดีดังเดิม^{๑๐๘}

(๑๓) สุวัณณสามจริยา จริยาของสุวรรณสามดาบส ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นสุวรรณสามดาบส (เลี้ยงดูมารดาบิดาตามอดอยู่ในป่า) ไปไหนมาไหนกับฝูงสัตว์ป่า เช่นกวาง ราชสีห์ เสือเหลือง เสือโคร่งเป็นต้น สัตว์เหล่านั้นหาทำอันตรายกันไม่ ด้วยยานิสงส์แห่งเมตตา แม้ต่อมาจะถูกพระราชาล่าสัตว์ทรงยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ สุดท้ายก็พ้นจากความตายด้วยอำนาจแห่งสัจจบารมี^{๑๐๙}

^{๑๐๔} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๗๑/๗๖๗.

^{๑๐๕} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๗๒-๘๒/๗๖๗-๗๖๘.

^{๑๐๖} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๘๓-๙๑/๗๖๘-๗๖๙.

^{๑๐๗} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๙๒-๑๐๔/๗๗๐-๗๗๑.

^{๑๐๘} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๐๕-๑๑๐/๗๗๑-๗๗๒.

^{๑๐๙} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๑๑-๑๑๓/๗๗๒-๗๗๓.

(๑๔) เอกราชจรียา จรียาพระเจ้าเอกราช ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าเอกราช ทรงรักษาศีลอย่างยอดเยี่ยม ในการครองราชย์ พระองค์ทรงสมาทานกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยไม่ให้เหลือ ทรงสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ เมื่อเข้าศึกแย่งชิงราชสมบัติ พระองค์ก็ทรงยินดีสละให้ ถูกศัตรูนำไปฝังทั้งเป็นในป่าช้าพร้อมด้วยข้าราชการบริพาร พระองค์ก็มีไฉ่ว่ากระไร แต่เพราะอาศัยกำลังเมตตา ทำให้พระองค์ได้ราชสมบัติกลับคืนมา^{๑๐๐}

(๑๕) มหาโลมหังสจรียา จรียาของมหาหังสบัณฑิต ทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นมหาหังสบัณฑิตออกบวชเป็นดาบส บำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าช้า เอาโครงกระดูกต่างหมอน พวกเด็ก ๆ ชาวบ้าน มาเห็นเข้าบางพวกใช้ก้อนหิน ท่อนไม้ทำร้าย บางพวกใช้ดอกไม้บูชา แต่ท่านไม่ได้ทำความยินดีหรือยินร้ายต่อเด็ก และประชาชนที่นำดอกไม้มาบูชาเหล่านั้น^{๑๐๑}

รวมจรียาที่มีในวรรคนี้ ๑๕ เรื่องคือ

๑. ยุธัญชยจรียา	๒. โสมนัสสจรียา
๓. อโยพมจรียา	๔. ภิงสจรียา
๕. โสณนันทบัณฑิตจรียา	๖. มุคปักษจรียา
๗. กปิลราชจรียา	๘. สัจจสวหายปัญฺฑิตจรียา
๙. วัฏฏกโปตกจรียา	๑๐. มัจฉราชจรียา
๑๑. กัณห์ทีปายนจรียา	๑๒. สุตโสมจรียา
๑๓. สุวณฺณสามจรียา	๑๔. เอกราชจรียา
๑๕. มหาโลมหังสจรียา	

จรียาปิฎกคือชาดกอย่างสั้น มุ่งแสดงการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ประการให้เห็นเป็นตัวอย่างว่า ผู้จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นต้องปฏิบัติตัวอย่างไร แม้แต่ในจรียาปิฎก ๓๕ เรื่องนั้น แสดงเพียงการบำเพ็ญทานบารมี ๑๐ เรื่อง ศีลบารมี ๑๐ เรื่อง เนกขัมมบารมี ๕ เรื่อง สัจจบารมี ๖ เรื่อง อริยฐานบารมี ๑ เรื่อง เมตตาบารมี ๒ เรื่อง และอุเบกขาบารมี ๑ เรื่อง แม้จะขาดปัญญาบารมี วิริยบารมี และขันติบารมีไปก็ตาม ท่านก็ได้ยกตัวอย่างจากชาดกมาเป็นตัวอย่าง พระไตรปิฎกไว้ในสโมธานกถาแล้ว ผู้ต้องการทราบความโดยพิสดาร พึงตรวจดูชาดกในเล่ม ๒๗-๒๘ โดยเฉพาะมหานิบาตในเล่ม ๒๘ ก็จักทราบเรื่องการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๓ นี้ได้ง่ายขึ้น เพราะทั้งชาดกและจรียาปิฎกมีส่วนสัมพันธ์กันดังกล่าวแล้ว

อนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบเรื่องในชาดกภาค ๑ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗) และภาค ๒ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘) กับจรียาปิฎก (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓) เป็นดังนี้

^{๑๐๐} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๑๔-๑๑๘/๗๗๓-๗๗๔.

^{๑๐๑} ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๑๑๙-๑๒๒/๗๗๔.

กปิชาดก	(๒๗/๒๕๐,๔๐๔)	ตรงกับ	กปิราขจิริยา
กามวิลาลชาดก	(๒๗/๒๙๗)	"	มัจฉราชจิริยา
กुरुรัम्मชาดก	(๒๗/๒๗๖)	"	กुरुรัम्मจิริยา
จันทกุมารชาดก	(๒๗/๕๔๒)	"	จันทกุมารจิริยา
จัมเปยยชาดก	(๒๗/๕๐๖)	"	จัมเปยยจิริยา
จุฬโพธิชาดก	(๒๗/๔๔๓)	"	จุฬโพธิจิริยา
ชยัททิสชาดก	(๒๗/๕๑๓)	"	ชยัททิสจิริยา
เตมียชาดก	(๒๘/๕๓๘)	"	มุคปักษจิริยา
ธัมมเทวปุตตชาดก	(๒๗/๔๕๗)	"	ธัมมเทวปุตตจิริยา
เนมิราชชาดก	(๒๘/๕๔๑)	"	เนมิราชจิริยา
ภิสชาดก	(๒๗/๔๘๘)	"	ภิงสจิริยา
มหาสุตโสมชาดก	(๒๘/๕๓๗)	"	สุตโสมจิริยา
มหาสุทฺธสนชาดก	(๒๗/๙๕)	"	มหาสุทฺธสนจิริยา
มหิสชาดก	(๒๗/๒๗๘)	"	มหิสราชจิริยา
มัจฉาชาดก	(๒๗/๓๔,๗๕,๒๑๖)	"	มัจฉราชจิริยา
มัททพิยชาดก	(๒๗/๔๔๔)	"	กัณห์ทียายนจิริยา
มาตังคชาดก	(๒๗/๔๙๗)	"	มาตังคจิริยา
ยุธัญชยชาดก	(๒๗/๔๖๐)	"	ยุธัญชยจิริยา
รุรัมิคราชชาดก	(๒๗/๔๘๒)	"	รุรัมิราชจิริยา
โลมหังสชาดก	(๒๗/๙๔)	"	มหาโลมหังสจิริยา
วิภูฏกชาดก	(๒๗/๓๕,๑๑๘,๓๙๔)	"	วิภูฏกโปตกจิริยา
เวสสันตรชาดก	(๒๘/๕๔๗)	"	เวสสันตรจิริยา
สสปัญทิตชาดก	(๒๗/๓๑๖)	"	สสปัญทิตจิริยา
สังขชาดก	(๒๗/๔๔๒)	"	สังขพราหมณจิริยา
สังขपालชาดก	(๒๗/๕๒๔)	"	สังขपालจิริยา
สัจจกิริชาดก	(๒๗/๗๓)	"	สัจจสวหยปัญทิตจิริยา
สัมโมทมานชาดก	(๒๗/๓๓)	"	วิภูฏกโปตกจิริยา
สีลวนาคชาดก	(๒๗/๗๒)	"	มาตุโปสกจิริยา
สีวีราชชาดก	(๒๗/๔๙๙)	"	สีวีราชจิริยา
สุวัณณสามชาดก	(๒๘/๕๔๐)	"	สุวัณณสามจิริยา
โสณนันทชาดก	(๒๘/๕๓๒)	"	โสณนันทจิริยา
โสมนัสสชาดก	(๒๘/๕๐๔)	"	โสมนัสสจิริยา
อภิตติชาดก	(๒๗/๔๘๐)	"	อภิตติจิริยา

อโยมราชาดก	(๒๗/๕๑๐)	”	อโยมราชจริยา
อูรคชาดก	(๒๗/๓๕๔)	”	ภูริทัตตจริยา
เอกราชชาดก	(๒๗/๓๐๓)	”	เอกราชจริยา

[หมายเหตุ : เลขหน้าบอกเล่ม/เลขหลังบอกชาดกเรื่องที่]

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการนำชาดกบางเรื่องไปกล่าวย่อเป็นเชิงเปรียบเทียบไว้ในพระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่มที่ ๓๓ ดังกล่าวนี้นี้ สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงเนื้อหาอย่างเป็นระบบระหว่างพระไตรปิฎกแต่ละเล่มได้เป็นอย่างดี แม้ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาก็มีการโยงเนื้อหาระหว่างอรรถกถาแต่ละเล่มเช่นเดียวกัน

๔. สโมธานกถา สรุปรูปการบำเพ็ญบารมี ๑๐

ในสโมธานกถา สรุปรูปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ขอยกพระพุทธดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้ามาแสดง เพื่อยืนยันว่า ทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการตรัสรู้ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า

“การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้

จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐

คือ การบำเพ็ญทานในภพที่เป็นพระเจ้าสิริราช

ผู้ประเสริฐ เป็นทานบารมี ๑

ในภพที่เราเป็นเวสสันดรและเวลามพราหมณ์เป็นทานอุปบารมี ๒

ในภพที่เราเป็นอกิตติดาบสอดอาหารนั้น เป็นทานอุปบารมี

ในภพที่เราเป็นพญาไก่ป่า สีลวนาคและพญากระต่าย

เป็นทานปรมัตถบารมี ๓

ในภพที่เราเป็นพญาวานร ช้างฉัททันต์และช้างเลี้ยงมารดา
เป็นศีลบารมี” ๔

การรักษาศีลในภพที่เราเป็นจัมเปยยนนคราช

และภูริทัตตนคราชเป็นศีลอุปบารมี ๕

ในภพที่เราเป็นสังขपालบัณฑิตเป็นศีลปรมัตถบารมี ๖

ในภพที่เราเป็นยัชญชัยกุมาร มหาโควินทพราหมณ์ คนเลี้ยงช้าง

อโยมราชโอรส ภัลลาคี สุวรรณสาม มฆเทพ

และเนมิราช บารมีเหล่านี้เป็นอุปบารมี

ในภพที่เราเป็นมโหสถ ผู้เป็นทรัพย์ของรัฐ กุณฑล ตัณฑิละ

และนกกระทา บารมีเหล่านี้เป็นปัญญาอุปบารมี ๗

ในภพที่เราเป็นวิภูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์ มาตังคพราหมณ์

ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ นี้ เป็นปัญญาบารมี ๘

ในภพที่เราเป็นพระราชามีศีล มีความเพียร
เป็นผู้ก่อเกิดสัตตกุสลาตบ บารมีนี้แลเป็นปัญญาปรมัตตบารมี ๙
ในภพที่เราเป็นพระราช ผู้มีความบากบั่น
เป็นวิริยปรมัตตบารมี ๑๐

ในภพที่เราเป็นธรรมपालกุมารเป็นขันติบารมี ๑๒
ในภพที่เราเป็นธรรมิกเทพบุตร
ทำสงครามกับอธรรมิกเทพบุตร

เรียกว่าขันติอุปบารมี ๑๓
ในภพที่เราเป็นขันตีวาทีดาบสแสวงหาพุทธภูมิ
ด้วยการบำเพ็ญขันติบารมี
ได้ทำกรรมที่ทำได้ยากเป็นอันมาก นี่เป็นขันติปรมัตตบารมี ๑๔

ในภพที่เราเป็นสสบัณฑิต นกคุ้ม ซึ่งประกาศคุณสัจจะ
ทำให้ดับด้วยสัจจะ นี่เป็นสัจจบารมี ๑๕

ในภพที่เราเป็นปลาอยู่ในน้ำ ได้ทำสัจจะอย่างสูง
ทำฝนให้ตกหาใหญ่ นี่เป็นสัจจบารมีของเรา

ในภพที่เราเป็นสุปรารถนัตตผู้เป็นนักปราชญ์
ยังเรือให้ข้ามสมุทรจนถึงฝั่งด้วยสัจจะ
เป็นกัณห์ที่ پایانดาบส ระวังพิษได้ด้วยสัจจะ

และเป็นวานรข้ามกระแสน้ำคงคาได้ด้วยสัจจะ
นี่เป็นบารมีของพระศาสดา บารมีนั้นเป็นอุปบารมี ๑๖

ในภพที่เป็นสุตโสมราชา รักษาสัจจะอย่างสูง
ช่วยปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ นี่เป็นสัจจปรมัตตบารมี ๑๗
อะไรที่จะเป็นความพอใจไปกว่าอธิษฐาน นี่เป็นอธิษฐานบารมี ๑๘

ในภพที่เราเป็นมาตังคชภูิลและช้างมาตังค
นี่เป็นอธิษฐานอุปบารมี ๑๙

ในภพที่เราเป็นมุกปักขกุมารเป็นอธิษฐานปรมัตตบารมี ๒๐
ในภพที่เราเป็นมหากัณห์ฤๅษีและพระเจ้าโสทร
และบารมี ๒ อย่างคือ

ในภพที่เราเป็นพระเจ้าพรหมทัตและกัณห์กัณทกะ
ที่กล่าวมาแล้วเป็นเมตตาบารมี ๒๑

ในภพที่เราเป็นโสณนันทบัณฑิตผู้ทำความรัก
บารมีเหล่านั้นเป็นเมตตาอุปบารมี ๒๒

ในภพที่เราเป็นพระเจ้าเอกราช เป็นบารมีไม่มีของผู้อื่นเหมือน
นี้เป็นเมตตาปรมัตถบารมี ๒๓

ในภพที่เราเป็นนกแซกเต่า ๒ ครั้ง เป็นอุเบกขาบารมี ๒๔
ในภพที่เราเป็นโลมหังสบัณฑิต เป็นอุเบกขาปรมัตถบารมี ๒๖
บารมีของเรา ๑๐ ประการนี้ เป็นส่วนแห่งพระโพธิญาณอันเลิศ

บารมีที่เกินกว่า ๑๐ ไม่มี และบารมีที่หย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มี
เราบำเพ็ญบารมีทุกอย่าง ไม่ยิ่งไม่หย่อน
เป็นบารมี ๑๐ ประการ ฉะนั้นแล^{๑๑๒}

๓.๓ สรุปความ

ความพร้อมแห่งองค์ธรรมในการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้
อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า ธรรมสมังคี เช่นการเจริญอิทธิบาท ๔ เพื่ออายุวัฒนมงคล คือความ
ให้มีอายุยืนก็มีสี่เพียงเจริญ คือปฏิบัติธรรมข้อใดข้อหนึ่ง แต่ต้องเจริญให้ครบอิทธิบาทถ้วนทั้ง
๔ ข้อ คือ จันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา จึงจะเป็นอุบายให้บรรลุอายุวัฒนมงคล ข้อธรรมทั้ง ๔ ข้อ
นี้ จัดเป็นธรรมสมังคี เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ผู้เจริญถึงความเป็นผู้มีอายุยืน

ในทำนองเดียวกัน ทศบารมีหรือพุทธการกธรรม ก็จะต้องเป็นไปให้พร้อมแห่ง
องค์ธรรมทั้ง ๑๐ ข้อ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และ
อุเบกขา จะขาดข้อใดข้อหนึ่งมิได้ สมจริงดังพระพุทธดำรัสตอบพระสารีบุตรเถระในคัมภีร์พุทธ
วงศ์ถึงการที่พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธการกธรรมเพื่อบรรลุพระโพธิญาณอันสูงสุด และที่ตรัสไว้
ในสโมธานกถาแห่งจริยาปิฎกว่า บารมีที่เกินกว่า ๑๐ ไม่มี และบารมีที่หย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มี
ทรงบำเพ็ญบารมีทุกอย่างไม่ยิ่งไม่หย่อน ทรงให้ทานที่ควรให้ ทรงบำเพ็ญศีลโดยหาเศษมิได้ ถึง
เนกขัมมะบารมีแล้ว... จึงบรรลุสัมโพธิญาณสูงสุด

มีข้อน่าสังเกตว่า เมื่อบุคคลผู้ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์แรกว่าได้ตรัสรู้
เป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคตกาลอันไกลดพัน ดังเช่นกรณีของสุเมธดาบสที่ได้รับพยากรณ์จาก
พระที่ปึงกรพุทธเจ้า ก็จะมีเกิดมีความคิดก้าวหน้าต่อไปว่า จักค้นหาพุทธการกธรรมจากสิบทิศ
คือทิศใหญ่ย่อย ทั้ง ๘ และทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ตลอดทั้งธรรมชาติ ดังปรากฏในขุททก
นิกาย พุทธวงศ์ว่า เมื่อสุเมธดาบสค้นหาอยู่ก็ได้เห็นทานบารมีเป็นข้อที่ ๑ ซึ่งได้เตือนตนเองว่า
ต้องยึดทานบารมีข้อที่ ๑ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน และต่อไปก็คิดค้นจนพบบารมีข้อที่ ๒...
ข้อที่ ๑๐ โดยลำดับ จนถึงที่สุดทำยได้เตือนตนเองว่า ธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณ มีอยู่ใน
โลกเพียงเท่านั้น นอกจากนี้ ยิ่งกว่านั้นไม่มี เพราะฉะนั้นจะต้องตั้งมั่นอยู่ในธรรมเหล่านี้

^{๑๑๒} ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/สโมธานกถา/๗๗๖-๗๗๘.

พระโพธิสัตว์เมื่อทรงบำเพ็ญบารมีนั้น มิได้ทรงบำเพ็ญเพียงข้อใดข้อหนึ่ง แม้ว่าจะเน้นข้อใดข้อหนึ่งอย่างที่มีการสังเคราะห์จัดการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในสิบพระชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้เป็นพระโคตมพุทธเจ้า ยกตัวอย่างพระเวสสันดร แม้จะเน้นเรื่องทานบารมี แต่ก็ทรงบำเพ็ญศีลบารมี เนกขัมมะบารมี ขณะทรงผนวชถือเป็นฤาษีที่เขาวงกต ทรงบำเพ็ญเมตตาและอุเบกขาบารมีต่อชูชก ดังนั้นเป็นต้น แม้ในตัวอย่างพระมหาชนกที่ทรงบำเพ็ญวิริยบารมีก็ทรงบำเพ็ญข้ออื่น ๆ ด้วย เช่นสัจจะและอธิษฐานบารมี

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า บารมีแต่ละข้อต่างเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน เช่นเมื่อมีทาน ซึ่งประกอบด้วยวัตถุทาน ธรรมทาน และอภัยทาน ในอภัยทานก็มีศีลบารมี คือการไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน เท่ากับงดเว้นจากปาณาติบาต และในขณะเดียวกันก็บำเพ็ญเมตตาบารมี คือมีจิตเมตตาต่อผู้อื่น อดโทษให้อภัย ไม่ผูกเวร ก่อกรรมบำเพ็ญ ยกกระตือรือร้นให้สูงส่งอย่างพรหม เพียงดูอย่างนี้จะเห็นได้ว่า บารมีแต่ละข้อเกี่ยวโยงกันโดยอัตโนมัติ

จึงสรุปความได้ว่า บารมีแต่ละข้อนั้นต่างผูกโยงซึ่งกันและกันไว้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งคือการบำเพ็ญบารมีต้องให้ครบถ้วนบริบูรณ์ทุกข้อ โดยยกกระตือรือร้นจากขั้นระดับธรรม ๓ ซึ่งเรียกว่า บารมี ขั้นสูงกว่าที่เรียกว่าอุปปบารมี และขั้นฐานที่สุดที่เรียกว่าปรมัตตบารมี ยกตัวอย่างเช่นการให้ทาน ถ้าเป็นการให้สิ่งของวัตถุโดยทั่วไปก็เป็ขั้นทานบารมี หากเป็นการบริจาคให้อวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งก็จัดเป็นขั้นทานอุปปบารมี หากยิ่งไปกว่านั้นถึงขั้นสละชีวิตให้เป็นทานถือเป็นขั้นปรมัตตบารมี ทั้งนี้ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดก (เล่ม ๒๗-๒๘) ดังยกมาแสดงข้างต้นแล้ว

ดังนั้น การบำเพ็ญบารมีจึงเป็นปัจจัยเกี่ยวพันในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ลักษณะการบำเพ็ญนั้นเป็นธรรมสมังคี คือเป็นไปด้วยกัน เพียงแต่ว่าในชาติภพ นั้น ๆ จะบำเพ็ญหนักไปในบารมีใด เช่นพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญครบถ้วนทุกบารมี แต่เน้นเรื่องทานบารมี ดังนั้นเป็นต้น ในการบำเพ็ญนั้น ให้เห็นความเกียจคร้านเป็นภัย เห็นการทำคามเพียรเป็นทางเกษม ในขณะเดียวกันให้เห็นความวิวาทเป็นภัย เห็นความไม่วิวาทเป็นทางเกษม จงกล่าววาจาอ่อนหวานอันสมัครสมานสามัคคีกัน เพราะคำกล่าวนี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ประการสุดท้าย พึงเห็นความประมาทโดยความเป็นภัยและเห็นความไม่ประมาทเป็นทางเกษม และก็เจริญมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย